

НЕЧИТАЙЛО Т. О.,
аспірант кафедри цивільного права
юридичного інституту
(Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника)

ЛУЦЬ В. В.,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
Заслужений діяч науки
і техніки України

УДК 364.44 + 347.72

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЯК УЧАСНИКА КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Стаття присвячена комплексному розкриттю поняття «корпоративні права держави». Проаналізовано теоретико-правові підходи щодо участі держави у цивільних та корпоративних відносинах, визначено статус держави, як учасника корпоративних відносин, а також обґрунтовано питання правосуб'єктності держави, як учасника корпоративних правовідносин.

Ключові слова: корпоративні права держави, цивільна правосуб'єктність, корпоративні правовідносини.

Статья посвящена комплексному раскрытию понятия «корпоративные права государства». Проанализированы теоретико-правовые подходы относительно участия государства в гражданских и корпоративных отношениях, определен статус государства, как участника корпоративных отношений, а также обоснован вопрос правосубъектности государства, как участника корпоративных правоотношений.

Ключевые слова: корпоративные права государства, гражданская правосубъектность, корпоративные правоотношения.

The article deals with complex reveal concept of «corporate rights of state». The theoretical and legal approaches to state's participation in civil and corporate relationships defined status as a member of corporate relations and legal issues grounded state, as a member of corporate relations.

Key words: corporate law of State Civil legal, corporate relationship.

Вступ. Держава завжди виступає активним та надійним партнером у цивільних правовідносинах. Зокрема, вступаючи в корпоративні правовідносини, вона все-таки залишається, в першу чергу, владним суб'єктом, що володіє особливими публічними функціями.

Держава впливає на ці відносини не тільки через реалізацію своєї законотворчої функції, але також через придбання та відчуження власних корпоративних прав. Такі права можуть виникати у держави в результаті: закріплення за державою акцій відкритих акціонерних товариств, створених у процесі приватизації; корпоратизації державних підприємств; придбання корпоративних прав у діючих господарських товариствах на основі гос-

подарсько-правових договорів, а також інших правочинів, у тому числі в сфері спадкування; участі в створенні нових господарських товариств тощо.

Ряд вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема Ю.М. Дзера, О.І. Грищенко, О.О. Кравчук, Д.І. Погрібний, І. Б. Саракун, І. В. Спасибо-Фатєєва, М.В. Шелест, Н.В. Щербаков розглядали окремі аспекти участі держави в корпоративних правовідносинах. Однак проблема визначення правосуб'єктності держави залишається актуальною для подальшого дослідження.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у комплексному визначенні цивільної правоздатності та дієздатності держави, як учасника корпоративних правовідносин.

Виходячи із зазначеної мети, доцільно розглянути такі питання:

1) щодо поняття «корпоративні права держави»;

2) обґрунтувати виникнення та зміст цивільної правосуб'єктності держави в корпоративних відносинах.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що виникають із приводу виникнення та реалізації корпоративних прав держави.

Предметом дослідження є, з одного боку, правові норми, що регулюють корпоративні відносини, а з іншого – правова політика держави в контексті її спрямування на забезпечення відповідних державних інтересів у корпоративному секторі.

Результати дослідження. Законодавче визначення корпоративних прав держави міститься у ст. 3 Закону України «Про управління об'єктами державної власності», а саме як корпоративні права, що належать державі у статутних капіталах господарських організацій [1, ст. 3].

Дещо ширше визначає дане поняття Д.І. Погрібний – як корпоративні права держави, як права, об'єм яких визначається пропорційно частці уповноважених державою органів у статутному фонді товариства, що включає право на управління цим товариством, отримання певної частки його прибутку (дивідендів), активів у разі ліквідації – відповідно до законодавства, а також інші права, передбачені законом та установчими документами [2, с. 8].

Відповідно до ст. 167 (ГК) корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами [3, ст. 167].

Як зазначає О.О. Кравчук, дане законодавче визначення корпоративних прав містить ключовий термін «господарська організація». У положеннях частини 2 ст. 55 ГК господарські організації визначаються, як юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку.

Із цього випливає, що корпоративні права держави виникають не лише стосовно господарських товариств, оскільки держава чи відповідна громада може володіти корпоративними правами і в інших господарських організаціях – державних і комунальних підприємствах, організаціях, установах (у таких випадках держава чи громада володіє 100% у майні відповідної господарської організації).

Відповідно до ст. 63 ГК підприємства, що діють в Україні, поділяються на унітарні та корпоративні залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду. Отже, на думку О.О. Кравчука, держава або територіальна громада можуть мати корпоративні права не лише в корпоративних, але і в унітарних підприємствах (організаціях, установах). Автор розглядає корпоративні права держави, як права держави, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації (юридичної особи, яка здійснює господарську діяльність), що включають правомочності на участь держави в особі відповідних органів в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами [4, с. 207].

Загальновідомо, що для участі в майнових відносинах суб'єкт має бути наділений відповідним обсягом правосуб'єктності, який включає в себе правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. У силу існуючої правоздатності держава має можливість набувати права та нести обов'язки. Правоздатністю визначається також і те, які саме права та обов'язки може мати держава. Водночас характер правоздатності держави суттєво відрізняється від правоздатності як фізичної, так і юридичної особи.

У теорії права існують різні позиції щодо правоздатності держави. У радянській доктрині цивільного права вважалося, що цивільна правоздатність держави не може бути обмежена, а тому вона може здійснювати будь-які види діяльності. Близькою за змістом до цієї точки зору є позиція російського вченого М.І. Багрінського, згідно з якою «Російська Федерація, суб'єкти федерації та муніципальні утворення володіють загальною правоздатністю, а значить вправі укладати будь-які цивільно-правові договори, крім випадків, коли інше передбачено законом» [5, с. 288]. Потрібно зазначити, що в сучасних умовах дані твердження не знайшли підтримки в українській правовій думці.

Інші цивілісти визначають правоздатність держави, як спеціальну. Наприклад, О.М. Клименко стверджує, що правоздатність держави у цілому носить спеціальний, а не загальний (універсальний) характер, що становить визначену законом можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків, умовою реалізації якої (на відміну від інших осіб) є не індивідуальне волевиявлення, спрямоване на реалізацію суб'єктивного права, а обов'язок щодо виконання державних функцій, що у рамках позитивного права збігається з її суб'єктивним правом та означає міру можливої поведінки зобов'язаного державного суб'єкта [6, с. 9].

Деяко по-іншому підходить до характеристики цивільної правоздатності держави та інших публічно-правових утворень російський учений О.О. Иванов. На його думку правоздатність держави не може бути загальною, оскільки природа держави не дозволяє їй набувати ряд прав та брати на себе деякі обов'язки. Однак вона, вважає він, не може вважатися спеціальною, обмеженою лише тими можливостями, що прямо перелічені законом, оскільки держава, приймаючи закони, сама може встановити більш широкий обсяг правоздатності. Головною перешкодою такого розширення має стати громадянське суспільство, яке має вводити державу в певні рамки, вказуючи їй на цілі, на досягнення яких вона має спрямовувати свою діяльність. Тому правоздатність держави можна назвати цільовою, що впливає з тієї функції носія публічної влади, яку в інтересах усього суспільства виконує держава [7, с. 175].

Що стосується дієздатності, то вона, навпаки, надає державі можливість вчиняти через свої органи дії з набуття майнових прав і покладення в зв'язку з цим на себе відповідних обов'язків.

Водночас Ю.М. Дзера зазначає, що держава, беручи участь у приватноправових відносинах на рівних засадах поряд з іншими учасниками таких відносин (ст. 1 та ст. 2 ЦК України), хоча й не втрачає своїх владних повноважень, проте залишається одночасно носієм двох видів правосуб'єктності: адміністративної (публічної) та цивільно-правової (приватної) [8, с. 68, 70].

У свою чергу Н.В. Щербаков пов'язує подвійну природу держави в корпоративних відносинах з існуванням, з одного боку, юридично рівного статусу з іншими учасниками цивільних правовідносин, з іншого – наявністю широких владних повноважень в управлінні суспільними процесами в рамках публічного права [9, с. 91].

Однак принцип формальної юридичної рівності суб'єктів корпоративних правовідносин скоріше має декларативний характер, оскільки держава, як суверен, має такі властивості, які перетворюють її в особливого суб'єкта права: держава сама приймає закони, якими повинні керуватися всі інші суб'єкти підприємницького, корпоративного та цивільного права, та зберігає владні функції при вступі до корпоративних правовідносин.

Українській державі притаманні всі ознаки, необхідні для самостійної участі у корпоративних правовідносинах: організаційна єдність, наявність відокремленого майна, самостійна майнова відповідальність, право від свого імені набувати і здійснювати майнові права, нести обов'язки, бути позивачами і відповідачами в суді.

Дане твердження не означає відсутності в правовому становищі держави деяких передбачених законом особливостей, що відмежовують її від юридичних осіб. Так, держава Україна не вправі відмовитися від права власності (ст. 347 ЦК України); не може бути й стороною за багатьма договорами, звичайними в практиці юридичних осіб (підрядником за договором підряду, перевізником, довірчим керуючим) [10, ст. 347].

У правовій літературі немає єдиного підходу до цього питання, оскільки одні науковці визначають державу як юридичну особу, інші ж це твердження відкидають. Це архіважливе і складне питання в Україні не вирішене ні на законодавчому, ні на доктринальному рівні, що має наслідком невизначеність із багатьма напрямками участі держави в цивільних правовідносинах.

І.В. Спасибо-Фатєєва стверджує, що для участі в цивільних правовідносинах держава має набути певної форми, притаманної суб'єктам приватного права. При цьому, як наголошує автор, стати таким самим суб'єктом, якими є суб'єкти цивільного права – це єдина можливість для держави брати участь у цивільних правовідносинах. У той же час такий статус необхідний державі лише для цивільних правовідносин [11, с. 95–96].

Також слід враховувати, що у фаховій літературі пропонуються й інші варіанти обґрунтування участі держави у цивільних відносинах. Так, Д.В. П'ятковим висловлена думка стосовно того, що держава бере участь як господарська публічна організація, яка є самостійним суб'єктом (у формі юридичної особи), що не тотожний іншому суб'єкту – державі як публічно-владній організації [12, с. 680].

З поняттям правосуб'єктності держави пов'язане поняття компетенції. За загальним правилом, компетенція розглядається, як сукупність повноважень держави у тих чи інших сферах суспільного життя. Компетенція держави в основному закріплена у її Конституції, законах та інших нормативно-правових актах і використовується державою у будь-яких правовідносинах, у тому числі й тих, де владні повноваження держави взагалі не фігурують. Таким чином, компетенція держави та її владні повноваження є різними правовими категоріями. А оскільки компетенція охоплює в собі можливість здійснення як владних повноважень, так і повноважень невідного характеру, то з огляду на це вбачається, що владні повноваження, які входять до складу компетенції держави, надають такий же владний характер участі держави у цивільних правовідносинах [8, с. 68].

Отже, участь держави в корпоративних правовідносинах має свою специфіку, враховуючи те, що така участь обумовлена необхідністю реалізації тих цілей і завдань, які держава виконує від імені суспільства.

Висновки. У зв'язку з тим, що держава володіє владними повноваженнями, в неї наявна спеціальна правосуб'єктність, яка складається з таких елементів, як цивільно-правова правосуб'єктність (правоздатність, дієздатність, деліктоздатність) та адміністративно-правова правосуб'єктність (компетенція). Держава шляхом прийняття нормативних правових актів сама визначає межі правоздатності учасників корпоративних правовідносин, але в той же час виступає на засадах рівності з фізичними та юридичними особами. Також держава не є єдиним суб'єктом корпоративних правовідносин на відміну від фізичних та юридичних осіб, а характеризується, як сукупність органів різних рівнів, які є незалежними один від одного і виступають як самостійні учасники. Саме через створювані органи державної влади і визначається обсяг цивільних прав і обов'язків, порядок їх реалізації й захисту для всіх учасників корпоративних правовідносин.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 01.05.2015 № 319-VIII. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/185-16>.
2. Погрібний Д.І. Корпоративні права держави: поняття, підстави виникнення, механізм реалізації: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. Д.І. Погрібний. – Харків, 2008. – 22 с.

3. Господарський кодекс України: Офіційний текст: Прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003р. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре». – 2003. – 204 с.
4. Кравчук О.О. Корпоративні права держави й територіальних громад, державні і комунальні підприємства, як об'єкти управління державною та комунальною власністю / О.О. Кравчук // Держава і право. – 2010. – Вип. 49. – С. 206–212.
5. Брагинский М.И. Договорное право: в 2 кн. / М.И Брагинский, В.В. Витрянский. – Кн. 1 : Общие положения. – М.: Статут, 1998. – 800 с.
6. Клименко О.М. Особливості правового становища держави як суб'єкта приватного (цивільного) права: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец.: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / О.М. Клименко. – 2006. – 17 с.
7. Цит. Борденюк В.В. Деякі підходи до визначення сутності цивільної правоздатності територіальних громад / В.В. Борденюк // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2014. – Вип. 66. – С. 173–182.
8. Дзера Ю.М. Теоретико-правові підходи щодо участі держави у цивільних відносинах та її правосуб'єктності / Ю.М. Дзера // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 66–71.
9. Щербакова Н.А. Учреждение хозяйственных обществ с участием публично-правовых образований // Хозяйство и право. – 2002. – № 6. – 91 с.
10. Цивільний кодекс України: Офіційний текст / Міністерство юстиції України. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 464 с.
11. Спасибо-Фатєєва І.В. Деякі проблеми, пов'язані з участю держави Україна в цивільно-правових відносинах / І.В. Спасибо-Фатєєва // Вісник Академії правових наук ISSN 1995-6134 684 України. – 2006. – № 4 (47). – С. 96–107.
12. Пятков Д.В. О гражданской правосубъектности Российской Федерации, ее субъектов и муниципальных образований / Д.В. Пятков // Ежегодник российского права. – М.: Норма, 2000. – С. 126–135.

